

SALTUKNÂME’NİN GEÇİŞ DÖNEMLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Evaluation of Saltuknâme With Regard to Rites of Passage

Prof. Dr. Ali Berat ALPTEKİN*

ÖZ

Cem Sultan’ın emri üzerine Ebu’l Hayr-ı Rûmî tarafından yedi yılda (1473-1481) sözlü kaynaklardan derlenerek hazırlanan Saltuknâme’de Sarı Saltuk’un Ankabil adlı atı ve tahta kılıcıyla, yerin altı ve üstünde gösterdiği kahramanlıklar anlatılmıştır. Ayrıca *Nasreddin Hoca*, *Dede Korkut*, *Cengiz Han*, *Timur*, *Alaadin Keykubat*, *Ertuğrul Gazi*, *Osman Gazi Yıldırım Beyazıt*, *Sultan Mehmet*, *Cem Sultan*, vb. pek çok tarihi şahsiyetle ilgili bilgiler de yine Saltuknâme’de bulunmaktadır. Folklorik bir terim olan *geçiş dönemleri*; *doğum*, *evlenme* ve *ölüm* âdetlerini içine alır. Ne yazık ki Cumhuriyet döneminde folklorun sözlü kaynakları araştırılırken, yazılı kaynaklarından olan Saltuknâme üzerinde bu yönüyle durulmamıştır. Saltuknâme’de evlenme âdetleriyle ilgili iki kavram gözden kaçmamaktadır. Bu kavramlardan birincisi *kalındır*. Kız kendisiyle evlenmek isteyen gençten *kalın* olarak *huma kuşu*, *sığırcık suyu*, *gevher-i şebçerağ*’ı istemektedir. Konuyla ilgili ikinci kavram *beşük kürtmesidir*. Doğum âdetleriyle ilgili bilgi ise; Edirne’de bulunan Ak Cami’ye konulan *asmani yeşim taşıdır* ki, onun olduğu yere yıldırım düşmez, çocuğu olamayan *kankı avrat ol taşı yalasa oğlana hamile kalurdu* cümlesinde yatmaktadır. Ölüm âdetlerinde *Server*’in *yidi ve kırk gün* yas tutmasından söz edilmektedir. Makalede, evlenme, doğum ve ölüm âdetlerinde karşılaşılan hususlar değişik kaynaklardan yararlanılarak değerlendirilecektir. Bu makalenin yardımıyla Saltuknâme, geçiş dönemleri açısından incelenme fırsatı bulmuş olacaktır. Böylece daha önce *Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi* ve *Danişment Ahmet Gazi* destanında konuyla ilgili yapılan çalışmalara bir yenisi daha eklenecektir.

Anahtar Kelimeler

Doğum, Evlenme, Ölüm, Geçiş Dönemleri, Saltuknâme.

ABSTRACT

Within Saltukname, which was prepared by Ebu’l Hayr-ı Rumi with the order from Cem Sultan and compiled through the oral sources in seven years (1473-1481), the heroic deeds of Sarı Saltuk (Yellow/Blonde Saltuk) which he achieved with his horse Ankabil and his wooden sword is represented. Furthermore, it is also possible to find information about historic characters such as *Nasreddin Hoca*, *Dede Korkut*, *Cengiz Han*, *Timur*, *Alaadin Keykubat*, *Ertuğrul Gazi*, *Osman Gazi Yıldırım Beyazıt*, *Sultan Mehmet* and *Cem Sultan* in Saltuknâme. The *rites of passage*, which is a folkloric term includes the birth, marriage and death customs. Unfortunately, during the Republic period, while the oral sources of folklore were being researched, one of the written sources, Saltukname, was not taken into account in this respect. Within Saltukname, two concepts regarding the marriage customs are noteworthy. The first of these is *kalın* (leave). The bride asks the young man who wants to marry her *huma kuşu*, *sığırcık suyu*, and *gevher-i şebçerağ* as *kalın*. The second concept is *beşük kürtmesi* (betrothal in the cradel). The information about the birth customs is the one found regarding the *asmani yeşim taşı* (light blue jade stone), whose grounds do not receive lightning bolts, placed in Ak Cami (White Mosque) located in Edirne, lies in the sentence *kankı avrat ol taşı yalasa oğlana hamile kalurdu* (when an infertile woman licks that stone, she gets pregnant for a boy). In death customs, *Server’s yidi ve kırk gün* (seven and forty days) mourning is mentioned. In this article, the matters noticed in marriage, birth and death customs will be evaluated using various sources. With the help of this study, Saltuknâme will have the chance to be studied from the point of rites of passage. Thus, we have the opportunity of enlarging this topic by a third study in addition to the previous ones carried out on *Hacı Bektaş Veli Velâyetnamesi* and *Danişment Ahmet Gazi* legend.

Key Words

Birth, Marriage, Death, Rites of Passage, Saltuknâme.

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, abalptekin@yahoo.com

Türk folkloru ve halk edebiyatı yazılı, sözlü ve elektronik kültür olmak üzere üç önemli kaynaktan beslenmektedir. Bu kaynaklardan ilki üzerinde yerli ve yabancı araştırmacılar zaman zaman çalışmışsa da bütün yazılı kaynakların incelendiğini söylememiz mümkün değildir. Sözü edilen yazılı kaynaklardan birisi de *Saltuknâme*'dir. Cem Sultan'ın emri üzerine Ebu'l-Hayr-ı Rumî tarafından, 1473-1481 tarihleri arasında sözlü kaynaklardan derlenerek hazırlanan *Saltuknâme*'de; *doğum*, *evlenme* ve ölüm âdetleriyle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Bunları sırayla değerlendirecek olursak;

1. Doğum

*“Endriyye'ye satmağa getürdi. Asmânî yeşim taşı idi. Tıyıldar gâziler tuttılar, öldürdiler. Nefes yirine vardı. Ol taşı Ak Câmî'e kodılar kim yıldırım ol yire inmezdi. Ve dahı erün velâyetinden biri buydı kim **kankı avrat ol taşı yalasa oğlana hâmile kalurdi**, eğerçi kim kısır dahı olsa. Pes ol taş anda tururdu. Sonra Sultan Mehmed kiliseyi yıkup ehl-i İslâm vaz'ı üzre cami idicek mescidün hareminde sağ direğün iç yüzinde kondurdu kim sol direkte ol balık taşını komıştı ki bir meşhed taşı kadar idi. Şöyle kim direğün bir yanından uci taşra idi. Taş yanını erler yalasa yürek oynamasına evcâ-i envâ'a nâfîi idi. İç taraftı avratlara ve oğlu kızı olmayanlara ve cinden masrû'lara ve ta'una suyla yuyup anun suyun içerlerdi, kazaı def iderdi.”* (Akah 1990: 351).

Görüldüğü gibi yeşim taşı sadece doğum âdetleriyle ilgili olmayıp, taşın başka fonksiyonları da bulunmakta-

dır. Bu fonksiyonlardan birincisi taşın konulduğu yere yıldırım düşmemesidir. Burada taşın görevi paratoner olmasıdır. Bugün modern dünya bundan yararlanmaktadır. Aynı husus yüzyıllar boyunca demir için de kullanılmıştır. Günümüzde Toroslarda eve yıldırım düşmemesi için bacanın etrafına bir demir parçası konulmaktadır ki bu özellikler Türklerin *yada/cada/ sada taşı* uygulamalarının uzantısından başka bir şey değildir.

Taşın ikinci fonksiyonu dışının erkekler tarafından yalanmasının kalp ağrısına iyi gelmesidir. *“İç taraftı ise avratlara ve oğlu kızı olmayanlara ve cinden masrû'lara ve ta'una suyla yuyup anun suyun içerlerdi, kazaı def iderdi”* denilerek taşın halk hekimliği açısından da önemine dikkat çekilmektedir.

Taşın üçüncü fonksiyonu konumuzla ilgili olup taşı yalayan kadının erkek çocuğa hamile kalmasıyla ilgilidir. Folklorda taş yalamanın yerini zaman zaman toprak, ağaç gövdesi veya mezar taşları almıştır. Taş yalamanın dışında çocuğun cinsiyeti ve karakter özelliklerinin oluşması için mezar taşına kadının karın bölgenin sürülmesi de diğer ritüeller arasındadır.

Bir başka metinde ise taş tam anlamıyla susuzluğu giderici özelliğiyle dikkatimizi çekmekte olup, bu da *yada taşından* başka bir şey olmasa gerektir. Konu geçiş dönemlerini doğrudan ilgilendirmese de taşın bir bütün olarak değerlendirilmesi için ilgili kısmı da buraya almakta yarar vardır:

*“Veli dilün altına taş paresin koyasın, yürigil biraz suya katlanasın. Pes Seyyid uyandı, suuzluktan geçmiş idi. Durdu, dahı dili altına **taş***

pâresin alup üç gün dahı yürüdi, katı zebûn oldu. Şöyle kim yüreği salındı Anda oturdu." (Akalin 1990: 53).

Yeşim taşının kökeni üzerinde Hikmet Tanyu, *Türklerde Taşlarla İlgili İnançlar* adlı çalışmasında etraflı bir şekilde durmuştur. Tanyu, Uygurların Göç Destanı'nda kuraklığa sebep olan taştan, *Divânü Lûgati't-Türk'teki* yada taşına kadar pek çok taşın yeşim taşıyla ilişkisini (Tanyu 1987: 27, 30, 39, 42, 47, 48, 50, 55, 70, 72, 76, 78, 120, 121, 208) detaylı olarak ele aldığından burada tekrar edilmeyecektir.

Taşın yalanması veya yutulmasıyla hamile kalma *Velâyetnâme'deki* ilginç motiflerdendir. Taş kesilen *mercimek* ve *buğday*dan yiyenler çocuk sahibi olmaktadır. Menkıbeye göre *mercimek* yutanların kızı, *buğday* yutanların oğlu olacaktır. Bu taşları yutmaktan ne olur diyen bir adam, iki buğday tanesi yutar ve hamile kalır. Doğum zamanı adam ölür. Karnını yararlar ve iki oğlan çocuğu dünyaya gelir (Duran 2007: 265).

2. Evlenme

Saltuknâme'de evlenme âdetleriyle ilgili iki kavram dikkatlerden kaçmamaktadır. Bu kavramlardan birincisi *kalındır*. Kız kendisiyle evlenmek isteyen gençten *kalın* olarak *huma kuşu*, *sığırcık suyu*, *gevher-i şebçerağ'ı* istemektedir.

Kalın kavramı tarihi seyri içerisinde Hunlarda, [*aracılarla, zemin hazırlanıyor ve ondan sonra da on binlerce at ve sığır kalın olarak gönderiliyordu*] (Ögel 1982: 394) ve Gök-türklerde [*Bilge Kağan kızını Türgeş kağanına veriyor ve buna karşılık olarak büyük törün oluyordu. Çin impa-*

ratoru da törün veya kalın gelmeden, kız vermiyordu] (Ögel 1982: 394) görülen kalın geleneği İslamiyet'le birlikte ceyiz, ağırlık ve mihirle karışmıştır. Son yıllarda Türkiye Türkçesinde kalın(m) yerine başlık parası kavramı da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bugün Addiyatik'ten Çin Seddine kadar olan bütün coğrafyada kelime daha çok kalın(m) olarak ifade edilmektedir (Koşay 1944: X-XI). *Divân-ı Lûgati't Türk'te*, "Öncül mihir olarak kadına verilen ceyiz" (Atalay 1999 / III: 275) şeklinde tanımlanan kavram bugün Türkiye'nin daha çok Güney ve Doğu Anadolu Bölgeleri ağızlarında bilinmektedir. Bunların dışında kavram, *Divân-ı Lûgati't Türk'te*, bir atasözü ve dörtlükte de geçmektedir (Erdi-Yurtsever 2005: 393).

Türk kültür tarihi araştırmacısı Ba-haeddin Ögel, kalının bir tören olduğunu şu cümlelerle anlatır:

"Kalın ve dolayısıyla söz kesimi, bir çeşit devlet törenini andıran mera-simdi. Örnek olarak Radloff'un tespit ettiği kalın anlaşmasından sonra yapılan bir tören, bu konuda bize açık bir fikir verebilir. Kalın anlaşmasından sonra, kız ve oğlan aileleri ile ona bağlı topluluklar hep birlikte ata binerler, at üzerinde karşılaşır ve böylece söz kesimi at üzerinde yapıldı. Biliyoruz ki Türklerde, sulh anlaşmaları, savaş kurultayı ile savaşta elçi kabulleri at üzerinde olurdu." (Ögel 1982: 396).

Reşat Genç, "XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme" adlı makalesinde başlık, kalım ve ceyizin Türk evlenme töresinde varlığından söz etmektedir (Genç 1990: 19-21; Makas-Kalafat (?): 83).

Hiç şüphesiz kalın kavramının ilk

araştırılacağı yer destanlardır. Bilindiği gibi Uygur Türklerinin kutu (sadet, bereket) Hatun Dağı'nın üzerinde bulunan bir kaya (taş parçası)dır. Çinliler bu kayanın Uygurların kutu olduğunu çok iyi bildikleri için taşı elde etmek amacıyla çeşitli yollara başvurmuşlarsa da sonuç alamamışlardır. Düşünürler taşınırlar ve sonunda Uygur kağanına kutlu kayanın karşılığında kızlarını vermeyi teklif ederler. İşte bu alışverişten sonra ülkede büyük bir kıtlık başlar ve "Göç! Göç!" nidaları işitilir. Bunun üzerine Uygur Türkleri göçerler, Beş Balık adı verilen yere gelince ses kesilir ve oraya yerleşirler. Galiba Uygurlar, burada "Küçük bir taş parçası canım haydi verelim ne olacak" demenin cezasını yurtlarını terk ederek öderler. Bu destanın içerisinde kalın kelimesi geçmemektedir. Fakat bilinen bir gerçek vardır o da kutlu kayaya (taşa) karşılık kızın alınmasıdır ki bu bir kalından başka bir şey değildir.

Tarih boyunca Türklerin hayat tarzına göre farklılıklar gösteren kalın (başlık parası) başlangıç itibarıyla göçebe hayat tarzına göre olup istenilenler koyun, keçi, köpek deve, at cinsinden hayvanlar ve onların ürünleri olacaktır ki bunun en güzel örneği *Dede Korkut* hikâyelerinde geçmektedir:

- a) *Bin buğra getirün kim maya görmemiş ola,*
- b) *Bin dahi aygır getirün kim hiç kısrığa aşmamış ola,*
- c) *Bin dahi koyun görmemiş koç getirün,*
- ç) *Bin de kuyruksuz kulaksuz köpek getirün*
- d) *Bin dahi püre getirün mana didi* (Ergin 1994: 126-127).

Dede Korkut hikâyelerinde hayvan cinsinden ve olmayacak şeylerin istenmesi Deli Karçar'ın kız kardeşi Banu Çiçek'i vermek istememesindendir. XV. yüzyılın sonunda yazıya geçen Dede Korkut hikâyeleriyle Saltuknâme'nin yazılış tarihi hemen hemen aynıdır. Saltuknâme'de istenilen de aşağı yukarı aynı olup ilgili metin aşağıdadır:

"Âhir bu yiğit anı darbla bastı, ol kız eyitti:

Yiğit, sana razı oldum, velî üç nesne bana kalın getir, evvel bir huma kuşudur, ikinci sığırık suyunu getir kim vilâyetümüze çekirge gelegendür, ol suyula sığırıklar anları helâk ideler; memleket kurtula ve dahi gevher-i şeb cerağı getir bir dane olsun, tâ kim ben sana râzı olup ahdleştiler" (Akahn 1990: 192).

Burada ilk istenilen *hüma kuşu*, *devlet kuşu* olarak da bilinmektedir. Bu kuş, gayet yüksekte uçarmış. Uçuşu esnada kanadının gölgesi kimin başına düşerse veya kuş kimin başına üç defa konarsa o kimse padişah olurmuş (Akahn 1990 III: 50). Çalışmanın konusu, kuş uçurarak padişah seçmek olmadığı için bu mesele üzerinde fazla durulmayacaktır. Daha çok halk edebiyatı metinlerinde karşılaşılan hüma kuşu divan şiirinde de görülmekte olup tespit edilen örneklerden bazıları aşağıdadır.

Ol şeh-i hüsnün gözü üzer bakanlar kaşına

Sâye-i per-ri hüma düşmüş sanurlar başına (Baki).

Zülf-i siyâh-ı sâye-i per-ri hüma imiş

İklimi hüsn anın için padişah imiş (Baki) (Levend 1980: 184).

Çepnilerin damgasının hüma kuşu olduğunu da Bahaeddin Ögel haber vermektedir (Ögel 1989: 219).

İkinci olarak istenilen *sığırcık su-yudur* ki ne anlama geldiği anlaşılamamaktadır. Muhtemelen bulunması mümkün olmayan bir şey olsa gerektir.

Üçüncü istenilen *gevher-i şebçerağ*'dır. Şeb-çerâğ: *Gece çırası, geceleyn parlayan yakut veya inci* demektir.

“*Efsâneye göre gâv-ı bahri (su aygırı) denilen hayvan bazı geceler otlamak için karaya çıkar ve şebçerâğ denilen mücevheri beraberinde getirerek onun aydınlığında otlarmış. Dür-i şebgûn da denilen şebçerâğ, avcılar tarafından hayvanın ürkütülmesi sonucu ele geçirilebilirmiş.*” (Pala 1999: 369). Türk halk edebiyatında şamşırak, çamçırak taşı olarak bilinen taş, divan şiirinde şebçerağdır. Taşın bulunduğu yer ise farklı olup bazen Arapüzengi tipindeki genç kızın göğsünün arasında, bazen Kaf Dağı'nda, bazen de vahşi bir hayvanın karnındadır.

Şeb-çerağ XIV. yüzyılda Şeyhoğlu tarafından yazılan *Hurşutmâme* adlı eserde de geçmektedir. Tıpkı, masal ve halk hikâyesinde olduğu gibi burada da taşın aydınlatıcı özelliği dile getirilmiştir (Ayan 1979: 356, 406).

“Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar” adlı bir makale yayımlayan Mehmet Kırbıyık, akîk, elmâs, firûze (pirûze), inci (dür, lü'lü), kehrîbar (keh-rübâ, kâh-rübâ), lâciverd, la'l, mercân, mihenk (mihek, mehek, meheng), yâkût, zeberced, zümrüd (zümürüd) taşlarının yanın-

da şeb-çerağdan da Bâkî ve Nev'î'den alıntılar yaparak, taşları çeşitli açılardan tahlil etmiştir. (Kırbıyık 2007: 61-75).

Binbir Gece Masalları'nın genelinde şamşırak taşlarına benzer özellikte taşlar bulunmaktadır. Bu taşların özelliği geceyi gündüz gibi aydınlatmasıdır. Taşlar genelde bilinmeyen bir adadan veya bir ifritin hazinesinden getirilmiştir. *Bahkçı Cevher* ve *Sihirli Heybenin Öyküsü* adlı metinlerde ifritin başındaki *Göksel Çember*'in içinden elde edilmektedir. *Denizci Sinbad'ın Serüvenleri*'nde ruh yumurtası olarak çevreyi aydınlattığı ve Ruh Kuşu'nun kanatlarının sanki gece gibi ortalığı kararttığından söz edilmektedir. Ayrıca Şehzade Elmas'ın hikâyesinde de şamşırak taşlarında olduğu gibi aydınlatma unsuru öne çıkarılmıştır.

Burada şamşırak taşlarıyla verilen mesaj yine hayal dünyası açısından önemlidir. Günün birinde enerji sıkıntısı çekilmeye başlandığında küçük bir taş belki de dünyayı aydınlatacaktır. Günümüz dünyasının bilim adamları bu teknolojiyi geliştirebilmek için geceli gündüzlü çalışmalarına devam etmektedirler.

Demek ki dönemin aydınlarının ağzında şeb-çerağ olan taş, halk arasında Türkçeleştirilmeye çalışılarak “şamşırak”, “çamçırak”, “şimşirik” şeklinde bazen masal, bazen de halk hikâyesi metinlerinde yer almıştır. (Alptekin 2012: 51-64).

Saltuknâme'de başlık parası olarak hayvan istenmesi gayet normal olup, bu husus göçebe kültürün etki-

sinden başka bir şey değildir. Başta Manas Destanı olmak üzere pek çok destan, halk hikâyesi ve sözlü metinlerinde bu rakam; “*hâli vakti yerinde olanlar için 100-150 küçük baş; orta hâlliler için 75-100 baş; fakirler için 20-40 baş; çok fakir olanlar için 10 baştır*” (Köse 2000: 60). Buna karşılık *huma kuşu*, *sığırcık suyu* ve *gevher-i şebçerağ*’ın istenmesi işi yokuşa sürmekten başka bir şey değildir. Zaten bu üç nesneyi bulabilmek de mümkün olmasa gerektir.

Evlenme âdetlerinden ikincisi *beşik kertmesi* olup bazen de bunun yerine *beşik kırdı* deymi kullanılmaktadır (Boratav 2003: 218). Bu hususta M. Zeki tarafından yazılmış olan bir makalede (M. Zeki 1933: 45-46) oğlu olan bir aile kızı dünyaya gelen bir aileyle hısımlık kurmak istiyorsa, donatılan bir beşiği kızın evine yollar. Böylece daha kız beşikteyken söz kesme işlemi yapılmış olur. Tıpkı günümüzde olduğu gibi oğlan evi, bu olaydan hemen sonra dinî bayramlarda kız tarafına hediyeler gönderir.

Beşik kertmesi eski bir Türk âdeti olup, en canlı örneği de Dede Korkut hikâyelerinde verilmiştir:

“*Bay Piçen Big aydur:*

“*Bigler Allah Ta’ala mana bir kız virecek olur-ise, siz tanık olun, menüm kızum Pay Büre Big oğluna bişik kertme yavuklu olsun didi.*” (Ergin 1994: 117).

Ebu’l Hayr-ı Rumî tarafından derlenen Saltuknâme’deki metinde ise;

“*Atam öliceğ, yine âmmum pâdişâh oldu, anun bir kızı vardı adını Mihr-bân komıştı, benümle anı beşik*

kirtün itmişler idi kim, birbirümüze virelerdi. Çünkü âmmum pâdişâh oldu, kızı bana virmeğe razı olmayup vezîri oğluna virdi.” (Akalin 1990: 226) denilmektedir.

Padişah ve vezirin çocuklarının olmamasından dolayı gurbete çıkmaları, su başında dinlenme sırasında Hazreti Hızır (derviş, pir, nur-ı fani) tarafından verilen elmanın yenilmesiyle kız ve erkek çocukların birbirleriyle evlendirilmesi arzusu da beşik kertmesi âdetinin İslamlaştırılmış şekliinden başka bir şey değildir. Bunun en güzel örnekleri; *Kerem ile Aslı*, *Şah İsmail ile Gülizar*, *Asuman ile Zeycan*, vb. hikâyelerde görülmektedir.

Beşik kertmesi aslında bir nişan olup doğumla birlikte yapılan bir çeşit anttır. Bilindiği gibi bir yerin kertilmesi, çentik atılması örnekleri sadece Türklere mahsus bir gelenek değildir. Orta Asya kavimlerinden Wuhonların bağlılıklarını ispat edebilmek için kertilmiş çubuk kullandıklarından söz etmektedirler. (Gökyay 2006: 1090).

Bugün eskisi kadar olmasa da Anadolu’da “çocukların daha beşikteyken babaları tarafından nişanlanmaları anlamlarına gelen” beşik kertme âdeti resmî ve dinî nikâh kadar güçlüdür. Beşik kertmesi âdetinin bozulması yine nikâhın bozulması gibi düşünülmekte ve en az iki şahidin tanıklığıyla bu iş gerçekleştirilmektedir (Ertem 1948: 31).

Konya ilinin Bozkır ilçesindeki beşik kertmesi beşiğe üç kertik atılarak yapılmaktadır (Petekçi 1952: 622). Beşik kertilme işleminin yapılmaması durumunda “Allah şahit olsun ki bü-

yüdüğü zaman oğluma (kızıma) kızını (oğlunu) alacağım” denildikten sonra her iki taraf da yere tükürmektedir (Petekçi 1952: 622) ki bu sözlü bir ant-tan başka bir şey değildir.

Aslında beşik kertmesi iki aile arasında yapılan yeminli bir nişan töreni olsa da dünür göndermek usulden olup bunun ilk örneği de Bamsı Beyrek hikâyesinde görülmektedir (Gök-yay 2006: 63; Ergin 1994: 117).

Orhan Şaik Gökyay konuyla ilgili bir araştırmasında, Çankırı ve çevresinde kırkları karışan çocukların “beşik kertmesi” sayıldığını; helva veya tatlı yenilerek bu durumun küçük bir törenle kutlandığından (Gökyay 2006: 1091) söz etmektedir.

Kahramanmaraş ve çevresinde ise beşik kertmesi olan çocukların beşikleri boyanıp süslendikten sonra yan yana getirilmektedir. Her iki ailenin ileri gelenleri, bir imamla birlikte kız bebeğin evinde toplanmaktadırlar. Yiyip içme ve eğlence faslından sonra, imam dua okur, sonra kızın kulağına küpe takılır. Ardından yan yana getirilen beşikler keskin bir bıçakla çentilir. (Gökyay 2006: 1091). Benzer bir nişanlanma âdeti Kazakistan ve Kırgızistan’da da görülmekte olup, kızın nişanlı olduğunun belirtisi kulağındaki küpededir.

Gerek Türk dünyası gerekse Türkiye içinden çeşitli örnekler verdiğimiz beşik kertmesi yoluyla evlilik, Türkiye’deki evlilik çeşitlerinden olup daha beşikteyken iki ailenin anlaşmasına dayanmaktadır. Buradaki ant ise beşiğin başına çentik atılması şeklindedir. Töreyle göre beşik kertmesi-

nin bozulması çok zor olmakla birlikte Saltuknâme’de güç dengesi araya girmiş ve Mihriban vezirin oğluna verilmiştir. Törenin bozulması karşısında bir cezanın ödenmemesinin sebebi ise amcanın padişah olmasında aranmalıdır.

Saltuknâme’de evlenme âdetlerinin içerisinde değerlendirilen hususlardan birisi de düğün olup söz konusu eserde düğün ve düğüncü kavramlarıyla karşılaşmaktayız. Saltuknâme’de düğün evine düğüncü kıyafetiyle girmedeki maksat düğüne gitmek değil, kaleyi fethetmek içindir.

“Meğer bir düğün vardı. Düğünçü suretine girdiler, geldiler kalaya bile ol halk birle girdiler ve dahı na’ra urıp şehri feth eyelideler” (Akalin 1988/II: 159).

Ayrıca Saltuknâme’de Seyid’in emri üzerine büyük bir düğün yapılmasından söz ediliyorsa da düğün merasimi hakkında bir bilgi verilmemektedir.

“Seyyid buyurdi ol kızı İmirza’ya virdiler. Âli düğün idüp İmirza Melik-i Umman sarayına girdi, kızı nikâh-ıla aldı” (Akalin 1990 /III: 25).

3. Ölüm

Geçiş dönemlerinin sonuncusu ölüm ve yas âdetleriyle ilgilidir. Döneminin diğer eserlerinde (Dede Korkut hikâyeleri, Battal Gazi, Danişment Ahmet Gazi) ölüm ve yas törenleri daha geniş bir şekilde ele alınırken Saltuknâme’de örneklerine daha az rastlanmıştır. Bunları maddeleştirecek olursak;

Saltuknâme, Dede Korkut

hikâyeleri, Battal Gazi ve Danişment Ahmet Gazi destanında 7 gün tahta çıkmama İslam öncesi Türk inanışlarıyla İslam sonrasının birleşmesi sonucunda ortaya çıkan bir yas âdetidir. 7 günlük yas dünya nimetlerinden el çekmek demektir, bir başka ifadeyle ölen insanın hatırına, yemeden içmeden, dünya zevklerinden vazgeçmek demektir. 7 günlük yas ölen kişinin gücüne göre uzayabilmektedir.

Nitekim Saltuknâme’de 7 gün boyunca yasa giren ve kimseyi yanına yaklaştırmayan Sarı Saltuk’tan başkası değildir..

“*Pes Server kurup bir hücreye girdi. Benüm üzerime gelmen yidi gün yas iderem.*” (Akalın 1990: 5290).

Saltuknâme’de Sarı Saltuk’un vefatı üzerine Osmanlıların kurucusu Osman Gazi 40 günlük yasa girmekte, sürenin dolmasından sonra yastan çıkmaktadır. Bu hususta Server’e verilen önemi göstermektedir. Benzer bir husus Köroğlu destanıyla ilgili anlatılmalarda da görülmekte olup 40 gün boyunca dışarıya çıkmamaya “gama girmek” denilmektedir.

“*Çün Osmân Gâzî Şerifün vefât ittüğün işitti, kırk gün karalar giyüp tamâm olıcak girü gazaya bindi.*” (Akalın 1990: 302).

Tıpkı döneminin diğer eserleri (Dede Korkut hikâyeleri, Battal Gazi, Danişment Ahmet Gazi)inde olduğu gibi beyler toplu hâlde feryat ve figan etmekte ve yasa girmektedirler.

“*Çün gâziler anı gördiler, feryâd ü figân idüp mâtem kurdılar*” (Akalın 1990: 330).

Sonuç

İlk bakışta Sarı Saltuk’un hayatı etrafında oluşan menkıbeleri, fetihleri, kahramanlıkları konu alan eser gibi görünen Saltuknâme her şeyden önce folklorun önemli yazılı kaynaklarından birisidir. Bu çalışmada konu bir makale ölçütünde ele alındığı için sadece geçiş dönemlerinden *doğum*, *evlenme* ve ölüm âdetleri üzerinde durulmuştur. Bu çalışmadan çıkarılan sonuçlara değinmek yerinde olacaktır.

Saltuknâme’de tespit edilen geçiş dönemleriyle ilgili âdetler dönemin diğer destanlarında küçük değişikliklerle de olsa tespit edilmiştir. Bu da dönemin kültür değerlerinin ortaklığını göstermesi bakımından önemlidir.

Saltuknâme’de tespit ettiğimiz yeşim taşıyla ilgili inançlar İslam öncesi olup aslı *yada/cada/ sada* taşıdır. Taşla ilgili inanışların İslamlaştırılarak XV. yüzyılın sonunda yaşıyor olması üzerinde durulması gereken bir başka konudur.

Saltuknâme’de tespit edilen beşik kertmesiyle ilgili husus, evlenme âdeti kısmında da belirtildiği gibi eski bir Türk inanışı olan ant geleneğinin etkisiyle ortaya çıkmıştır. *Türkçe Sözlük*’te; “Bebeğin daha beşikteyken başka bebekle anası babası tarafından nişanlanması” (*Türkçe Sözlük* 2009: 251) şeklinde tanımlanan gelenek dönemin diğer eseri Dede Korkut hikâyelerinden daha farklı olup güçlü olan padişah kızını vezirin oğluna vererek töreyi çiğnemektedir.

Kalna gelince Hun Türklerinden bu yana var olan gelenekte istenilen *huma kuşu*, *sığırcık suyu* ve şeb-çerağ

işi yokuşa sürmekten başka bir şey değildir. Her iki eserde kızın karşılığı olarak istenilenler hayvan cinsinden gibi görünüyorsa da bunların mitolojik yönlerini de hatırlamakta yarar vardır.

Saltuknâme’de yas âdetleri döneminin diğer destanlarına göre daha az olup tamamı Sarı Saltuk’la ilgilidir.

KAYNAKLAR

- Akalın, Şükrü Haluk (1988), *Ebü’l-Hayr-ı Rûmî / Saltuk-name II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Akalın, Şükrü Haluk (1990), *Ebü’l-Hayr-ı Rûmî / Saltuk-name III*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Alptekin, Ali Berat (2005), “Batı Türkleri Destan ve Hikâyelerinde Alp Tipi Evlilik”, *TİKA I. Uluslararası Türkoloji Sempozyumu*, Simferopol.
- Alptekin, Ali Berat (2011), *Halk Bilimi Araştırmaları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atalay, Besim (1999), *Divanü Lügâti-it Türk III*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Boratav, Pertev Naili (2003), *100 (Yüz) Soruda Türk Folkloru*, İstanbul: Koç Kültür Sanat ve Tasarım Hizmetleri.
- Duran, Hamiye (1995), “*Hâcî Bektâş-ı Velî Velâyet-nâmesi ve Velâyet-nâme’de Geçen Kerâmet Motifleri*”, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi).
- Duran, Hamiye (2007), *Velâyetnâme*, Ankara: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.
- Duran, Hamiye-Dursun Gümüşoğlu (2010), *Hünkâr Hacı Bektaş Velî Velâyetnâmesi*, Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi.
- Erdi, Seçkin-Serap Tuğba Yurteser, (2005), *Divânü Lügâti’t-Türk*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ergin, Muharrem (1994), *Dede Korkut Kitabı I (Giriş-Metin-Faksimile)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Genç, Reşat (Aralık 1990), “XI. Yüzyılda Türklerde Evlenme”, *Türk Yurdu*, (40).
- Gökyay, Orhan Şaik (2006), *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kalafat, Yaşar Kaya (1992), “Eski Türk İnançlarının Kars Yöresindeki İzleri”, *IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri IV. Cilt Gelenek, Görenek ve İnançlar*, Ankara.
- Kırbyık, Mehmet (2007), “Bazı XVI. Yüzyıl Divanlarında Kıymetli Taşlar”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (18), 61-75.
- Koşay, Hamit Zübeyr (1944), *Türkiye Türk Dügünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme*, Ankara: Maarif Matbaası.
- Köse, Nerin (2000), *Kazak Dügünü*, Ankara: Milli Folklor Yayınları.
- Köse, Nerin (2001), *Kazakların Gelenek-Görenekleri ile İnanç ve Pratikleri (Ata Mirasın Gerçek Hazineni)*, Ankara: Milli Folklor Yayınları.
- Levend, Ağah Sırrı (1980), *Divan Edebiyatı / Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Yayınları.
- M. Zeki (1933), “İlk Gençlik Âdetleri”, *Halk Bilgisi Haberleri*, 3 (26).
- Makas, Zeynelâbidin-Yaşar Kalafat, (?), *Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları*, Samsun.
- Ögel, Bahaeddin (1979), *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ankara: 161-188: Kömen Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1982), “*Türklerde Kalın ve Başlık*”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri / IV. Cilt: Gelenek-Görenek ve İnançlar*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1989), *Türk Mitolojisi / Kaynakları ve Açıklamaları ile Destanlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Pala, İskender (1999), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Ötügen Yayınları.
- Petekçi, Ahmet (Ekim 1952), “Bozkır Köylerinde Yeynilik, Saçkesme ve Beşik Kertme”, 2 (39), *Türk Folklor Araştırmaları*: 622.
- Tanyu, Hikmet (1987), *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.